

פרק ראשון בבחינת הבגרות

ממדיונת מקדש לעם הספר

בית שני

ממדינה חשמונאית עצמאית לכיבוש רומי וחורבן בית המקדש

ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה

התרחבות טריטוריאלית

שטחה של יהודה בימי יהודה המכבי היה מצומצם סביב ירושלים, מבית אל ועד בית צור. ההתרחבות הטריטוריאלית בימי המדינה החשמונאית החלה כבר בימי יונתן החשמונאי, שהנהיג את המרד עם נפילתו של יהודה המכבי. יונתן ניצל את המאבקים הפנימיים בבית סלווקוס, וזכה לקבל שטחים מידי המלך היווני דימיטריוס ה-1. מגמת ההתרחבות הטריטוריאלית נמשכה גם בימי שמעון, אשר כבש את גזר בשל חשיבותה בהבטחת המעבר מירושלים לאזור החוף. לאחר מכן כבש שמעון את יפו בשל חשיבותה כעיר נמל. כיבוש מצודת החקרא והכנעת החיילים הסלווקים על ידי שמעון ביטאו את עצמאותה המלאה של יהודה. בתקופת שלטונו של יוחנן הורקנוס הורחבו גבולות יהודה במידה ניכרת מאוד. יוחנן כבש את אדום וסיפח אותה למדינה החשמונאית, כבש את שכם העיר הראשית של השומרונים, את עמק בית שאן, את עמק יזרעאל ושטחים מעבר לירדן בארץ מואב. גבולות יהודה הלכו והתרחבו בתקופת אלכסנדר ינאי, הוא השיג שליטה ברצועת החוף של ארץ ישראל, מן הכרמל ועד עזה, הגבול המצרי. בימיו הגיעה יהודה לשיא עוצמתה המדינית והתפשטותה הטריטוריאלית. הוא השתלט על דרכי המסחר של הנבטים, ובכך פתח את המסחר למצרים.

המניעים לכיבושים/להתרחבות הטריטוריאלית

מניע כלכלי - הכיבושים יביאו לשיפור מצבה הכלכלי של יהודה. כיבוש אזור החוף יביא לפיתוח סחר ימי, כיבוש שטחים בפנים הארץ יביא לפיתוח החקלאות וכדומה.

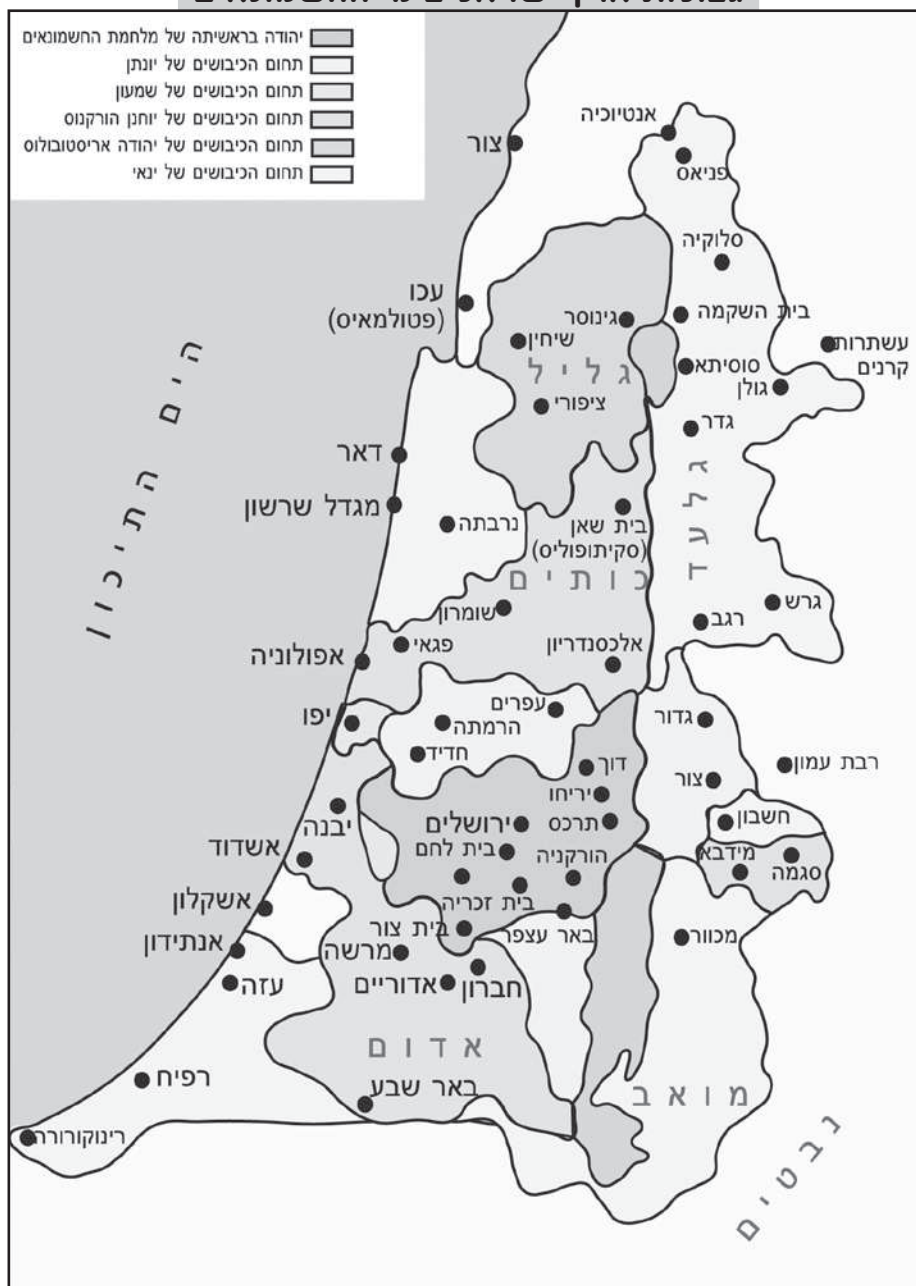
מניע ביטחוני - התרחבות טריטוריאלית תעניק ביטחון והרתעה ליהודה. כיבושים הם הפגנת כוח צבאי שיש להתחשב בו.

מניע היסטורי - האמונה שארץ ישראל שייכת מבחינה דתית והיסטורית לעם ישראל. למשל, יוחנן הורקנוס האמין כי הוטלה עליו משימת שחרור המולדת והשבת אדמת האבות לעם ישראל.

מניע דתי ולאומי - לסלק עבודה זרה מארץ ישראל, לשחרר את היהודים מידי שליטה זרה ברחבי ארץ ישראל, ולהביא לאיחוד לאומי תוך שמירה על ציונה היהודי של הארץ.

מניע דמוגרפי - כיבוש שטח בעקבות צפיפות אוכלוסין ביהודה, לאפשר התרחבות של תחומי המחיה ואזורים חקלאיים.

גבולות ארץ ישראל בימי החשמונאים

שינויים דמוגרפיים - מדיניות הגיור

ההתרחבות הטריטוריאלית הביאה עמה את תופעת הגיור, כלומר גיור אוכלוסייה נוכרית שנכבשה. מטרת הגיור הייתה להגדיל את האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל ולשמור על צביונה היהודי. אוכלוסייה כבושה גוירה מרצון או בכפייה, מי שסירב להתגייר גורש מגבולות הארץ. למשל, **יוחנן הורקנוס** כבש את אדום וגייר את תושביה הנוכרים כדי לחזק את כוחה של המדינה החשמונאית ולשמור על צביונה היהודי בהגדלת מספר תושביה היהודים. יוחנן ראה באדומים בעלי קרבה. **יהודה אריסטובולוס** גייר את תושבי הגליל, ו**אלכסנדר ינאי** דאג אף הוא לגיור האוכלוסייה הנוכרית או לגירושה מגבולות יהודה.

שינויים במעמד המנהיג ובסמכויותיו הפוליטיות והדתיות

מעמד המנהיג ועמו סמכויותיו הפוליטיות והדתיות הלך והשתנה לאורך הזמן בימי המדינה החשמונאית. ככל שחלף הזמן עלה מעמד המנהיג, והמנהיגים הרחיבו את סמכויותיהם. **יהודה המכבי** היה מנהיג צבאי, ואילו אחיו ניכסו לידיהם סמכויות נרחבות בתחום הדתי והמדיני, החקיקה והשיפוט. **יונתן** שהנהיג את המרד אחרי יהודה המכבי כיהן כמושל יהודה, ככהן גדול וכמנהיג צבאי. אלכסנדר בלאס כינה אותו "רע המלך".

שמעון שהשיג עצמאות מלאה ליהודה, כינס את "כנסת גדולה", כדי שתאשר את משרות ההנהגה שהיו בידיו: כהן גדול, נשיא ושר צבא. למעשה הפך שמעון למנהיג הדתי, הפוליטי והצבאי של יהודה. **יהודה אריסטובולוס** הכתיר את עצמו ל**מלך**, וניכס לידיו סמכויות בתחום החקיקה והשיפוט תוך צמצום כוחה של הסנהדרין. **אלכסנדר ינאי** המשיך בדרכו של יהודה אריסטובולוס.

אלכסנדר ינאי הוריש את השלטון לאשתו **שלומציון**, והיא הוכתרה למלכה. כיוון שנבצר משלומציון המלכה לשמש בכהונה הגדולה מעצם היותה אישה, קיבל בנה הבכור הורקנוס את משרת הכהן הגדול, ואחיו יהודה אריסטובולוס מונה למפקד הצבא.

למעשה מאז ימי יונתן החזיקו השליטים מבית חשמונאי במנהיגות הדתית, המדינית והצבאית, ורק בימי שלומציון המלכה נחלקה המנהיגות בינה ובין בניה.

היחס להלניזם

השליטים החשמונאים החלו דרכם כלוחמים קנאים בתהליך ההתייוונות והתרבות ההלניסטית, לפיכך הם שמרו על שמותיהם העבריים. ואולם, בחלוף הזמן אימצו לעצמם שמות הלניסטיים ודפוסים הלניסטיים. מהלך זה נבע מההתקרבות ליוון. הדפוס השלטוני ההלניסטי אומץ כבר בימיהם של **יונתן** ו**שמעון** אחיו של יהודה המכבי.

יוחנן הורקנוס אימץ לו שם יווני לשמו העברי. לאחר מכן נשאו כל השליטים החשמונאים שם עברי ושם הלניסטי. יוחנן הורקנוס גם כינה את עצמו פילהלן שפירושו אוהב יוונים, כמו כן העסיק צבא שכיר (לא יהודים) וזה מאפיין הלניסטי. **יהודה אריסטובולוס**, גם אימץ שם הלניסטי, החזיק צבא שכיר ונוסף על כך הכריז על עצמו כמלך. כיאה למלך הלניסטי היה לו שלטון מוחלט שכלל סמכויות בתחומי החקיקה והשיפוט. **אלכסנדר ינאי** גם כן הכריז על עצמו כמלך, ובכך אימץ את מאפייני השלטון ההלניסטי, שלפיהם נהנה השליט מסמכויות נרחבות ביותר.

הדפוסים שאימצו שליטי המדינה החשמונאית היו בעיקר תרבותיים ודפוסים ממשל, והם לא פגעו בעיקרי הדת היהודית. השליטים ראו עצמם כיהודים והם גם כיהנו במשרת הכהן הגדול, שיה התפקיד הדתי הרשמי הבכיר ביותר.

קושי פוליטי-מדיני – הצורך של השליטים החשמונאים לתמרן בין הכוחות המדיניים האזוריים השונים

לצד ההישגים הצבאיים ביססו עצמם השליטים במדינה החשמונאית גם מבחינה מדינית בינלאומית. חילופי השלטון המרובים בממלכה הסלווקית אילצו את שליטי המדינה החשמונאית להיאבק בכל פעם מחדש על עצמאותם ועל הזכויות שהשיגו ולתמרן בין הכוחות שפעלות באזור.

להלן הנסיבות שהביאו את השליטים החשמונאים לתמרן בין הכוחות המדיניים שפעלו באזור:

- מצפון באזור סוריה שלט בית סלבקוס, שבו נלחמו החשמונאים במרד וניצחו.
- מדרום במצרים שלט בית תלמי, יריבו של בית סלבקוס על השליטה באזור.
- נוכחותה ההולכת וגוברת של רומא באזור.

לנוכח מצב זה היו צריכים השליטים החשמונאים לקבל החלטה מושכלת בכל פרק זמן, כיצד לנהוג ולרכוש את לבו של הצד החזק.

השליטים החשמונאים ניצלו את המאבקים על השלטון באימפריה הסלווקית כדי לצבור הישגים.

רוב השליטים במדינה החשמונאית **חתמו על ברית הגנה עם רומא**, יריבתה של הממלכה הסלווקית. הברית עם רומא סייעה להם להרחיב את שלטונם והעניקה להם בעלת ברית חזקה.

השליטים במדינה החשמונאית **חתמו על הסכמים ועל בריתות** גם עם מלכים ועם מושלים אחרים באזור בהתאם לאינטרסים שלהם. בריתות אלה סייעו להם להרחיב את שטח הממלכה ואת סמכויות ההנהגה. לשליטי המדינה החשמונאית היו יחסים מעורבים עם בית סלווקוס.

יונתן ניצל את המאבקים הפנימיים על השלטון בממלכה הסלווקית, תמך לסירוגין במתחרים, ובכך חיזק את שלטונו ביהודה. בזכות תמרונו המדיני קידם את יהודה לקראת עצמאות. יונתן חידש את הברית עם רומא, והודות לכך הצליח לטפח את מעמדה הבינלאומי של יהודה.

שמעון הכניע את החיילים הסלווקים והמתיוונים בחקרא, ובכך השיג עצמאות מלאה ליהודה. כדי להבטיח את עצמאותה המדינית של יהודה חידש שמעון את הברית עם רומא.

לאחר חמש שנים שבהן היה **יוחנן הורקנוס** כפוף לשלטון הסלווקי, הייתה הממלכה הסלווקית נתונה במאבקים פנימיים, שאותן ניצל יוחנן לחידוש הברית עם רומא, ובכך החזיר ליהודה את עצמאותה והחל בהרחבת גבולותיה.

אלכסנדר ינאי בניגוד לקודמיו לא חידש את הברית עם רומא. לעומת זאת הוא כרת ברית עם אויביה, עם הפרתים. בכך קירב אלכסנדר ינאי את קצה של המדינה החשמונאית.

ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה

השליט	יהודה המכבי	יונתן	שמעון	יוחנן הורקנוס	אלכסנדר ינאי	שלומציון
מעמד כמנהיג	מנהיג צבאי	מנהיג צבאי, מושל יהודה, "רע המלך", וכוהן גדול, ממונה על ידי שלטון זר (מעורר התנגדות משום שאינו שייך למשפחת צדוק הכהן הגדול).	כוהן גדול, נשיא ושר צבא. מעמדו אושר על ידי כנסת גדולה/הסנהדרין. סמכויות החקיקה והשיפוט היו בידי הסנהדרין.	נשיא וכוהן גדול.	מלך בעל סמכויות חקיקה ושיפוט. כוהן גדול.	מלכה, פיצלה את סמכויות השלטון בין בניה: הורקנוס כוהן גדול ויהודה אריסטובלוס מנהיג צבאי.
התרחבות טריטוריאלית	שליטה על הדרך לירושלים ובירושלים למעט החקרא.	ניצול מאבקי כוח בשלטון הסלווקי קיבל את עקרון וסביבותיה ושלושה מחוזות בשומרון שישבו בהם יהודים.	כבש את גזר, את יפו ואת החקרא.	כבש שטחים בגליל התחתון, בעמק בית שאן ובעמק יזרעאל. כבש את שכם ואת הר גריזים. כבש את אדום	כבש את ערי החוף מדרום לעכו ביניהן את עזה שלוקחת חלק חשוב במסחר הבשמים והתבלינים. כבש ערים הלניסטיות	אין
גיור				גייר את תושביה הנוכרים של אדום, שהיו קרובים במוצאם ליהודים. גירש את מי שלא התגיירו.	גייר את האוכלוסייה הנוכרית באזורים שכבש, ואת מי שהיו קרובים ליהדות, וגירש את מי שלא התגיירו.	

השליט	יהודה המכבי	יונתן	שמעון	יוחנן הורקנוס	אלכסנדר ינאי	שלומציון
יחסים בינלאומיים	נלחם בבית סלווקוס. זוכה להכרה חיצונית מרומא שבאה לידי ביטוי בברית הגנה בין יהודה לרומא.	קיים קשרים עם בית סלווקוס. חידש את הברית עם רומא.	ניצול הקשיים בממלכה הסלווקית, קיבל עצמאות. חידש את הברית עם רומא.	ניצול היריבויות בממלכה הסלווקית, השיג עצמאות. חידש את הברית עם רומא.	לא חידש את הברית עם רומא, כרת ברית עם אויבי רומא, הפרתים.	המשיכה את דרכו של אלכסנדר ינאי. בימיה הייתה רומא אויבת של יהודה.
זהות לאומית והיחס להלניזם	שלל לחלוטין את תהליך ההתייוונות, ואת ההתקרבות להלניזם.	שמר על הזהות הלאומית היהודית והסכים לקבל תפקיד מהשלטון הזר.	שמר על הזהות הלאומית היהודית וכיבד את הרגשות הדתיים בקרב העם.	שמר על זהות יהודית, אימץ שם הלניסטי לצד שמו היהודי, העסיק צבא שכירים נוכרי.	אימץ סדרי שלטון הלניסטיים, אימץ את שמו ההלניסטי לצד שמו היהודי, החזיק צבא שכיר נוכרי.	השתדלה לא לפגוע ברגשות היהודים, אימצה מאפיינים הלניסטיים, ובהם אישה מלכה.

דפוס השלטון הרומי בארץ ישראל

רקע

כאשר יוליוס קיסר קיבל את השליטה על רומא הוא מינה את אנטיפטר האדומי, בעלה של שלומציון ויועצו של הכהן הגדול יוחנן הורקנוס השני, לאחראי על יהודה. אנטיגונוס מבית חשמונאי נאבק באנטיפטר והכתיר עצמו למלך על יהודה. הורדוס, בנו של אנטיפטר, שעמד לצד רומא נגד אנטיגונוס גם הוא הכתיר עצמו בשנת 40 לפנה"ס למלך יהודה. הורדוס הכריע את אנטיגונוס בסיוע הרומאים והחל למלוך ביהודה בפועל משנת 37 לפנה"ס. מותו של אנטיגונוס ציין את סופו של בית חשמונאי אחרי תקופה של 130 שנה.

השלטון הרומי העקיף – "מלך חסות"

הרומאים העדיפו לנקוט במדיניות של שלטון עקיף באמצעות שליטים מקומיים בארצות שכבשו. הרומאים נהגו להשאיר את השטח שנכבש בידי מלך מקומי – "מלך חסות", מלך ששלט בחסות הרומאים, מלך צייתן ונאמן שהרומאים היו בטוחים כי ישרת אותם בצורה נאמנה. בדרך כלל היה המלך המקומי – "מלך חסות" – מנהל את ענייני הפנים של ארצו כגון שיפוט, חקיקה, תשתיות וכו', אולם נושאי חוץ וביטחון היו באחריות רומא. "מלך חסות" היה מחויב לסייע לחיילי הצבא הרומי שהיו מוצבים בארצו, ולשלם מסים שגבה מנתיניו לשלטון ברומא.

מדוע העדיפו הרומאים לנקוט במדיניות של שלטון עקיף באמצעות שליטים מקומיים?

השלטון העקיף שירת את האינטרסים של רומא:

- השלטון העקיף חסך במשאבים ובכספים שהרומאים נדרשו להשקיע בארצות שכבשו אילו לא שלטו באמצעות "מלך חסות", כלומר שלטון עקיף.
- שלטון עקיף מנע חיכוך ישיר בין השלטון הרומי לבין האוכלוסייה הכבושה, הנשלטת.
- שלטון עקיף נתפס בעיני העמים הכבושים כסוג של עצמאות חלקית, מה שגרם לאהדה של העמים כלפי השלטון הרומי וזה מנע מרידות ברומא.

”מלך חסות” – הורדוס

הסנט הרומי העניק להורדוס את התואר מלך, ידיד ובעל ברית של העם הרומי. הורדוס כ”מלך חסות”, קיבל את הסמכויות הבאות:

- להחזיק צבא ללא יכולת לצאת למלחמה
- לנהל את המנגנון המנהלי ציבורי
- לחוקק חוקים ולשפוט
- ניהול כספים

הורדוס היה המוציא לפועל את הוראות הממשל הרומאי. לא הייתה להורדוס סמכות לנהל מדיניות חוץ עצמאית. בכך הרומאים הבהירו להורדוס כי הוא רק מלך חסות והם השליטים האמיתיים על יהודה.

מדוע העדיפו הרומאים את הורדוס כ”מלך חסות”?

- הרומאים ראו בהורדוס שליט נאמן בכל תנאי ובכל מצב. ראו בו שליט דיקטטור, תקיף, עריץ המסוגל לשלוט ביד רמה והשליט על חוק וסדר.
- מינויו של מלך יהודי נועד לרכוש את אמון אוכלוסיית הרוב ביהודה, ואת אמון היהודים שחיו בפרובינקיות המזרחיות של האימפריה הרומית.
- הרומאים נתנו משקל רב לקשריו של הורדוס עם מנהיגים רומאים, ולכן ראו בו מכשיר טוב שבאמצעותו יכפו את שלטונם על יהודה.
- המודל של הורדוס כמלך חסות היה מקובל במזרח הקדום, כך שמינויו לא היה יוצא דופן.

המאפיינים העיקריים של שלטון הורדוס

הורדוס היה למעשה מלך חסות של רומא וממנה שאב את כוחו. להורדוס הייתה אוטונומיה בנושאי פנים ואילו בנושאי חוץ הסמכויות היו בידי רומא.

נאמנות לרומא ובשליטיה המתחלפים – פעולות שנועדו לחזק את תמיכת הרומאים בשלטונו

הורדוס הפגין נאמנות לשלטון הרומי:

- הצהיר נאמנות בפני כל קיסר חדש.
- שלח כוחות צבא כסיוע לצבא הרומי בעיתות מלחמה.
- יצר וטיפח קשרים עם בכירי השלטון וכך חיזק את מעמדו בפני הנציב האזורי ובפני הקיסר.
- השתתף בפולחן לכבוד הקיסר.

קידום אינטרסים של השלטון ברומא

הורדוס בנה מבצרים, מצודות ומושבות צבאיות, והושיב בהם חיילים רומאים. בנייתם נועדה להגן על גבולות המדינה. הורדוס סייע לחיילי הצבא הרומי שהיו מוצבים ביהודה.

העברת המסים

הורדוס הקפיד להעביר בזמן את המסים שגבה מנתיניו היהודים והנוכרים לידי השלטון ברומא.

תמיכה באוכלוסייה ההלניסטית בארץ-ישראל

הורדוס, שבאורח חייו היה יותר הלניסטי מאשר יהודי, הקים ערים הלניסטיות ומקדשים לאלי רומא גם כדי לרכוש את אהדת הרומאים שהיו מעוניינים בטיפוח ההלניזם. הרומאים ראו בערים ההלניסטיות מעין מוצבים רומאיים בתוך הארץ, תושביהן קיבלו זכויות יתר והן הפכו לבעלות ברית חשובות של רומא. בערים אלו התגוררו נוכרים בלבד.

העיר המפורסמת ביותר שבנה הורדוס הייתה **קיסריה** כעיר נמל בין-לאומית. בעיר קיסריה הוא בנה אמפיתיאטרון גדול ויפה, היפודרום-מגרש למרוצי סוסים ומרכבות ומקדש לקיסר אוגוסטוס ולרומא, שבו הוצב פסל שיש מפואר של הקיסר הרומי.

חיסול שרידי החשמונאים והאצולה ביהודה – צעדיו של הורדוס בביסוס שלטונו

בדרך לשלטון יחיד

בדרכו לביסוס שלטון יחיד, דיכא הורדוס בכוח את מתנגדיו. תחילה **חיסל את בני משפחתו צאצאי בית חשמונאי**. שהרי הוא נישא למרים מבית חשמונאי אשר הולידה לו בנים. הורדוס הוציא להורג את אשתו ואת בניו משום שראה בהם איום על מעמדו.

הורדוס דיכא את האצולה שרובה תמכה בבית חשמונאי, הוא הרג עשרות מאנשי האצולה העשירים בירושלים, והחרים את רכושם. הוא טיפח אצולה חדשה שכללה את בני משפחתו ואנשים ממוצא אדומי, ויהודים שהגיעו ליהודה מהגלות, הוא עודד משפחות יהודיות נכבדות שחיו מחוץ לארץ ישראל, בארצות שבהן הייתה תרבות הלניסטית, לעלות לארץ, ובכך חיזק את התמיכה בו. הוא העניק למשפחות אלה אדמות ומשרות חשובות, ובכך הבטיח שתישארנה נאמנות לו.

התערבות בסדרי הכהונה ובסנהדרין

בדרך לביסוס שלטונו כשלטון יחיד שלל הורדוס מידי הסנהדרין את הסמכויות של חקיקה, ביצוע ושפיטה. הורדוס ייסד מועצה פרטית שהורכבה מאנשי שלומו, ממקורביו. בשל חשיבות משרת הכהן הגדול לעם ביהודה, החליט הורדוס להכפיף את הכהן הגדול למלך. עם מותו של אריסטובלוס הכהן הגדול, מינה הורדוס למשרה זו אנשים כראות עיניו, ובכך החליש וצמצם את השפעתה של הכהונה הגדולה וביסס את מעמדו.

מפעלי הבנייה המפוארים

• בניית בית המקדש

הורדוס בנה מחדש את בית המקדש. הוא בנה בית מקדש מפואר ביותר בירושלים לאחר שהרס את בית המקדש שנבנה על ידי שבי ציון. הוא עשה זאת משום שבית המקדש הקיים כבר לא התאים לצורכי העם, האוכלוסייה גדלה ובית המקדש היה קטן מלהכיל את רבבות עולי הרגל בימות הרגלים. הורדוס הקפיד כי בית המקדש ייבנה על ידי כוהנים כי כך ציוותה התורה. בכך זכה באהדת היהודים.